

‘આંધળી ગલી’ લઘુનવલમાં વક્તાનો વિનિયોગ

નિરૂપા જી. ટાંક

સારાંશ:

સાહિત્યમાં સમયાન્તરે સમયાન્તરે અવનવા વળાંક આવતા રહ્યાં અને સાહિત્ય સ્વરૂપની સાથોસાથ અભિવ્યક્તિની રીતિમાં પણ પરિવર્તનો થતાં રહ્યાં છે. અને તેના ફળ સ્વરૂપે કથાસર્જકો પોતાની કૃતિમાં પોતાના લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવા અને ધાર્યું નિશાન તાકવા માટે પીઠઝબકાર, સહોપસ્થિતિ, ચેતના પ્રવાહ, મોન્ટાજ, કોલાજ, ડાયરી, પત્ર વગેરે જેવી રચનાપ્રયુક્તિઓ પ્રયોજે છે. આવી અનેકવિધ રચનારીતિમાં ‘વક્તા’ એ એક મહત્ત્વની પ્રયુક્તિ છે. આ વક્તાનો ધીરુબહેન પટેલની આંધળી ગલી લઘુનવલમાં વિનિયોગ થયો છે તો તે કેવી રીતે થયો છે. તેનો પરિચય કરાવવાનો આશય અહીં રહ્યો છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: સાહિત્ય, વક્તા, આંધળી ગલી, લઘુનવલ, રચનાપ્રયુક્તિ, કુંદન

સાહિત્ય એ માનવજીવનનો ધબકાર છે. આપણે જીવન કેમ જીવવું કે સમાજમાં કેમ વર્તવું એ સાહિત્ય શીખવે છે. સાહિત્યનો પ્રભાવ જેમ જીવનમાં પડે છે, તેમ આપણા જીવનમાં આવતાં પરિવર્તનનો પ્રભાવ સાહિત્ય ઉપર પણ પડે છે. માનવીના જીવનસંદર્ભની સાથે- સાથે તેમનો જીવન, જગત અને જાતને જોવાનો અભિગમ બદલાયો છે. આ પરિવર્તનની સમાંતરે સાહિત્યસર્જન વિશેની સમજમાં પણ પરિવર્તન આવવા લાગે છે. જેના કારણે અનેકવિધ રચનાપ્રયુક્તિઓ સાહિત્યમાં પ્રવેશે છે અને તેમાંથી કેટલીક રચનાપ્રયુક્તિઓને સાહિત્ય સર્જનના કાર્ય માટે ખપમાં લેવામાં આવે છે. જેમાંની એક પ્રયુક્તિ છે ‘વક્રોક્તિ’(Irony). અહીં ધીરુબહેન પટેલ કૃત ‘આંધળી ગલી’ લઘુનવલમાં જોવા મળતી ‘વક્તા’ વિશે વાત કરવાનો ઉપક્રમ છે ત્યારે સૌપ્રથમ ‘વક્તા’ વિશે આછોરો પરિચય મેળવીએ.

માણસ ભાષાનો ઉપયોગ કરતો થયો ત્યારથી વક્તાનો પ્રયોગ થતો આવ્યો છે. વક્તામાં કહેવાનું કંઈક હોય છે અને સિદ્ધ કરવાનું પણ કંઈક હોય છે. કૃતિમાંથી જે શબ્દાર્થ પ્રગટ થાય છે તેની નહીં પણ બીજી ભૂમિકાએથી એનો અર્થ વ્યંજિત થાય છે તે વક્તા છે. સાથોસાથ લેખકની સજ્જતા પર પણ ભાર મૂક્યો છે કે લેખક જેટલો કુશળ, સજ્જ, વિદ્વાન અથવા તો જેટલી તેની પ્રયોજવાની આવડત તેટલી વક્તા સફળ. પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પણ આના ભરપૂર ઉદાહરણો મળી રહે છે.

‘આધુનિક સાહિત્ય સંજ્ઞાકોશ’માં ‘વક્તા’ વિશે આ પ્રમાણે સમજ આપવામાં આવી છે.

“સાહિત્યિક અભિવ્યક્તિની આ એક વિશેષ તરાહ છે, જે દ્વારા પ્રયોજાયેલા શબ્દોનો કે નિરૂપાયેલી પરિસ્થિતિનો દેખીતો અર્થ તેના અભિપ્રેત અર્થ કરતાં વિરુદ્ધનો હોય.”

ભાષાગત વ્યંગ્યાર્થ અને પરિસ્થિતિગત વ્યંગ્યાર્થ એમ વક્તાના મુખ્ય બે પ્રકારો છે. પદ્ય સાહિત્ય એટલે કે કવિતામાં પ્રથમ પ્રકારની અને ગદ્ય સાહિત્ય એટલે કે નાટક તથા કથા સાહિત્યમાં બીજા પ્રકારની વક્તા વિશેષ પ્રયોજાય છે. જેના દ્વારા કૃતિમાં હાસ્ય, કટાક્ષ નિષ્પન્ન થાય છે અને માનવ સ્થિતિનું ચિંતન પણ પ્રગટ થાય છે.

પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય અને ગુજરાતી સાહિત્યની અનેકવિધ કૃતિઓમાં આ રચનાપ્રયુક્તનો ઉપયોગ થયેલો જોઈ શકાય છે. જેમ કે, જેન ઓસ્ટિનેની વિખ્યાત નવલકથા ‘પ્રાઈડ એન્ડ પ્રેજ્યુડીસ’માં વક્તાનો ઉચિત રીતે વિનયોગ થયેલો છે. તો શેક્સપિયરના નાટક ‘મેકબેથ’, ‘હેમ્લેટ’, ‘જુલિયસ સીઝર’માં વક્તાનો કલાત્મક રીતે વિનયોગ થયો છે. આ ઉપરાંત સાર્ત્રની ‘નોશિયા’, સેમ્યુઅલ બેકેટનું ‘વેઈટિંગ ફોર ગોદો’, આલ્બેર કામૂની ‘આઉટસાઈડર’ જેવી રચનામાં ‘વક્તા’ની રચનાપ્રયુક્તિ જોવા મળે છે.

આપણે ત્યાં સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કાલિદાસ, ભવભૂતિ, બાણ, ભાસ જેવા સર્જકોની કૃતિમાં પણ વક્તાનો વિનયોગ સ્પષ્ટ રીતે થયેલો જોઈ શકાય છે. તો મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં અખો, ધીરો અને પ્રેમાનંદની ઘણી કૃતિઓમાં પણ વક્તાના દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જોઈએ તો દલપતરામના ‘મિથ્યાભિમાન’ નાટકમાં, રમણભાઈ નીલકંઠની ‘ભદ્રંભદ્ર’ નવલકથામાં તથા જ્યોતીન્દ્ર દવે અને ધનસુખલાલ મહેતાની ‘અમે બધાં’ નવલકથામાં વક્તાના તત્ત્વો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જ્યારે આધુનિક ગુજરાતી સાહિત્યમાં દૃષ્ટિપાત કરીએ તો આ સમયના સર્જકો એક રચનાપ્રયુક્તિ તરીકે વક્તાનો પ્રયોગ કરે છે. આ સમયમાં ધીરુબહેન પટેલની નવલકથાઓ, વર્ષા અડાલજાની નવલકથાઓ, મધુ રાયની ‘હાર્મોનિકા’ અને ‘હરિયા’ જૂથની વાર્તાઓમાં, જયંતિ દલાલના ‘સોયનું નાકું’ નાટકમાં, આદિલ મન્સુરીના ‘પેન્સિલની કબર અને મીણબતી’ નાટકમાં, ચિનુ મોદીના ‘હુકમ માલિક’ નાટકમાં આ ‘વક્તા’ની રચનાપ્રયુક્તિ જોવા મળે છે.

આમ, સાંપ્રત જનજીવનને, ઇન્નતાને તેના દ્વિમુખીપણાને પ્રગટ કરવા ‘વક્તા’ અસરકારક ઓજાર પુરવાર થયું છે. પાશ્ચાત્ય સાહિત્ય અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં સારા પ્રમાણમાં આ રચનારીતિનો વિનયોગ થયો છે અને હાલમાં પણ થતો રહે છે. સર્જકો માટે તો આ ‘વક્તા’ એક મહત્ત્વની અને મૂલ્યવાન રચનાપ્રયુક્તિ બની રહે છે. ધીરુબહેન પટેલની લઘુનવલ ‘આંધળી ગલી’માં આ ટેકનિકનો સુચારુ રીતે વિનયોગ થયો છે, જેનો અભ્યાસ કરીએ.

ધીરુબહેન પટેલ વિરચિત ‘આંધળી ગલી’ લઘુનવલ ૧૯૮૩માં પ્રગટ થાય છે. ત્યારથી લઈને આજ સુધીમાં તેની છથી સાત આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે એ જ તેની સિદ્ધિ નક્કી કરી આપે છે. ત્રણ પ્રકરણ અને ૮૪ પાનામાં વિભક્ત પ્રસ્તુત લઘુનવલનું શીર્ષક ‘આંધળી ગલી’ એટલે કે જેમાંથી ક્યારેય બહાર ન નીકળી શકાય એવો અર્થ સૂચવે છે. આ લઘુનવલમાંથી પસાર થતા આરંભથી અંત સુધીમાં અનેક ભાવપ્રતીકો અને કલ્પનો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આપણે વક્તાની દૃષ્ટિએ પ્રસ્તુત લઘુનવલને જોવાની છે ત્યારે આ લઘુનવલમાં પરિસ્થિતિગત વક્તા જોવા મળે છે. સૌપ્રથમ લઘુનવલનું કથાનક જોઈશું, ત્યારબાદ લઘુનવલમાં દૃષ્ટિગોચર થતી વક્તાનો ઉદાહરણ સાથે અભ્યાસ કરીશું. પ્રસ્તુત લઘુનવલનું કથાનક કંઈક આ પ્રકારે છે:

માતૃવિહીન કુંદન પિતાના લાડકોડ નીચે ઉછરે છે. પિતા રતિભાઈ દીકરીને અપરમાના ત્રાસથી બચાવવા બીજા લગ્ન કરતા નથી. તો કુંદન પોતે પણ પિતૃસેવાને ફરજ સમજીને લગ્ન ન કરવાનો વિચાર કરે છે. પિતા એકાદ વખત પૂછી જુએ છે પણ કુંદનની નામરજી સાંભળી વાત પડતી મૂકે છે. પિતાના અવસાન બાદ કુંદનને એકલતા કોરી ખાય છે. આથી કુંદન કોઈ દંપતીને ભાડૂત તરીકે રાખવાના આશયથી જાહેર ખબર આપે છે અને તેમાં તે સફળ થાય છે. પરેશ અને શુભાંગી માતાપિતા વિરુદ્ધ કોર્ટમાં રજિસ્ટર મેરેજ કરે છે. અને રહેવાના અભાવના કારણે લગ્ન પછી પણ બન્ને અલગ અલગ રહે છે. નવો સંસાર માંડવા આ બંને કુંદનને ત્યાં ભાડૂત તરીકે આવે છે. સમડી જેવી દેખાતી કુંદનને પરેશ અને શુભાંગી સહકાર આપે છે, તો બીજી બાજુ આ બંનેના દાંપત્ય જીવનને જોઈને કુંદનના હૃદયમાં પણ જીવન જીવવાની ભાવના જાગે છે. કુંદનને શુભાંગીની સાથે સારો મનમેળ થઈ જાય છે. એ શુભાંગીની બહેનપણી જ બની જાય છે. સાથે ફરવા જાય છે, ખરીદી

કરવા જાય છે. શુભાંગીના પ્રણય અને લગ્નજીવનની વાતો જાણીને અને એમનું સુખી દાંપત્યજીવન જોઈને કુંદનને મોડે મોડે પણ, લગ્ન કરવાના કોડ જાગે છે. શુભાંગીને એક દિવસ કહે છે: ‘શું લાગે છે, હું પરણી જાઉં તો!’(પૃ.૫૪)

કુંદનના જીવનમાં, રહેણીકરણમાં પરિવર્તન આવે છે. સફેદને બદલે રંગીન વસ્ત્રો પહેરવા લાગે છે. મેકઅપ કરે છે. બત્રીસ વર્ષે બાવીસની દેખાવાના પ્રયત્ન કરે છે. સ્થગિત થઈ ગયેલી કુંદન પરેશ અને શુભાંગીના દાંપત્યજીવનને જોઈ ગતિશીલ બની જાય છે. પરેશ પણ કુંદનની આ પરિસ્થિતિ જોઈ તેને સહકાર આપે છે અને પોતાની ઓફિસના મિસ્ટર પારેખ સાથે મુલાકાત ગોઠવે છે અને બે મુલાકાત ગોઠવાય પણ છે. આ ઘટના પછી પરેશ અને શુભાંગીની સાથે સાથે વાચકને પણ એમ લાગે છે કે કુંદન મિસ્ટર પારેખ સાથે પોતાનો માળો વસાવી લેશે. પણ અહીં પરિસ્થિતિ જ કાંઈક જુદી ઉદ્ભવે છે, ને કુંદન લગ્ન કરવાની ના પાડે છે. જેથી પરેશ અને શુભાંગી કુંદનથી નારાજ થાય છે. ત્યારે કુંદન બે ત્રણ દિવસના મૌન પછી પરેશ અને શુભાંગી પાસે લગ્ન ન કરવા પાછળની સ્પષ્ટતા કરતાં કહે છે કે, તમારા જેવા જ સંસારની હોંશ હતી જે મિસ્ટર પારેખ સાથે મને શક્ય નહીં લાગી. બીજું એ કે વરલીમાં એક ફ્લેટ છે જે બનાડીન જોન્સ નામની બાઈ મરતાં મરતાં વિલ કરીને મને આપી ગઈ છે, જેની જાણ સોલિસિટર પૂનમકાકા દ્વારા થઈ છે. જો હું નહોત તો પિતાએ એ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યા હોત. આ વાતથી કુંદન દુઃખી થઈ જાય છે, કે પોતાની એકલતાને અખંડ રાખવા પિતાએ તે સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યા નહીં. આટ આટલા વર્ષો જે પિતા સાથે રહી તેમને ન ઓળખી શકી તો એકદમ અજાણ્યા પુરૂષને એ કેવી રીતે ઓળખી શકવાની? આમ વિચારી કુંદન લગ્ન કરવાનો વિચાર છોડી દે છે. પોતાને વારસામાં મળેલ વરલીનો ફ્લેટ પરેશ અને શુભાંગીને આપી પોતે એકલા રહેવાનો નિર્ણય કરે છે. પરેશ અને શુભાંગી સાથે રહેવાનો આગ્રહ કરે છે ત્યારે કુંદન કહે છે કે, “તમારું સુખ મારાથી નહીં જિરવાય, હું તમારાથી અળગીએ નહીં રહી શકું...ભેગીયે નહીં રહી શકું...તમે વરલી જ જાઓ!”(પૃ.૮૪)

“હું કોઈને નહીં ઓળખી શકું, કોઈની સાથે નહીં રહી શકું...બસ, જીવ્યા કરીશ આમને આમ - કોક દિવસ તો આંધળી ગલીનો અંત આવશે ને!”(પૃ.૮૪)

કુંદનના આ શબ્દો સાથે કથા પૂર્ણ થાય છે આ રીતે લેખિકાએ કુંદનના પરણવાના કોડ અધૂરા જ રાખી ‘આંધળી ગલીમાં જ ક્યારેક તેનો અંત આવશે’ની આશાએ તેને જીવતા રહેવાની ફરજ પાડી. હવે, આપણે પ્રસ્તુત લઘુનવલમાં જોવા મળતી વક્તાની વાત કરીએ.

પ્રસ્તુત લઘુનવલમાં આરંભથી અંત સુધી પરિસ્થિતિગત વક્તાનો વિનયોગ થયો છે. જેને લેખિકા જુદા-જુદા ભાવપ્રતીકો અને કલ્પનાઓ દ્વારા આલેખી આપે છે. ઉદાહરણ રૂપે જોઈએ તો-

સમગ્ર લઘુનવલમાં લેખિકાએ મધુમાલતીની વેલના પ્રતીક દ્વારા વક્તાનો વિનયોગ કર્યો છે. કથાના પ્રારંભમાં જ જ્યારે પરેશ જાહેરાત જોઈને મકાન જોવા જાય છે, ત્યારે મકાન બતાવતી વખતે કુંદનના મુખે કરમાઈ ગયેલી વેલનો ઉલ્લેખ કરાવતા લેખિકા લખે છે. “અહીં એક વેલ હતી. સહેજ પાણી નાખશો તો પાછી જીવતી થશે. લાલ લાલ ફૂલ આવે છે, સુગંધી.”(પૃ.૧૩)

અહીં કુંદન જ એ વેલ છે, જેને પરેશ અને શુભાંગી ખીલવે છે અને ધીમે ધીમે એ વેલમાં કૂંપળો ફૂટવા લાગે છે, આથી કહે પણ છે કે, “મધુમાલતીમાં ખાસું ચેતન આવતું જાય છે. આવતા વરસે તેને આધાર જોઈશે. આવતે વરસે ‘કુંદનવિલા’ નહીં વેચાયું હોય તો પોતે આ રેઢિયાળ વેલને એક સરસ થાંભલો રોપી આપશે. કદાચ માંડવો પણ બાંધી આપે, કહેવાય નહીં...”(પૃ.૫૨)

કુંદન રૂપી વેલને શુભાંગી અને પરેશ મિ. પારેખ રૂપી માંડવો બાંધવાની તૈયારીમાં હોય જ છે પણ વિધિનીવક્તા કહીએ તો કશું ખોટું નથી કારણ કે વિધિને કંઈક બીજું જ મંજૂરી હોવાથી કુંદનનો માંડવો બાંધવાની જગ્યાએ વિખેરાય જાય છે. કુંદન એકાંગી જીવનનો સ્વીકાર કરે છે. આમ વેલ ખીલવાની જગ્યાએ ફરીથી કરમાઈ જાય છે.

પરેશના પાત્ર દ્વારા પરિસ્થિતિગત વક્તાને વર્ણવતા લેખિકા લખે છે કે, “શા માટે એને કંઈ કામ નથી કરવું પડતું ને શા માટે પોતાને રોજ આટલી દોડાદોડ કરીને ટ્રેન પકડવી પડે છે, ઓફિસ જવું પડે છે, કામ કરવું પડે છે?”(પૃ.૨૩)

તો વળી, પરેશ જ્યારે રહેવા માટે જગ્યા શોધે છે ત્યારે તેના મુખે લેખિકા કહે છે કે, “ગજવામાં બેચાર લાખ રૂપિયા ઘાલીને જ લોકો અહીં આવતા હશે એવું કેમ બધાએ માની લીધું છે? પાઘડી કે ઓનરશિપ, બેમાંથી એક દરિયામાં ડૂબકી મારવી જ પડે અને તળિયે પહોંચવા સારુ ગજવામાં ભાર હોવો જોઈએ, નહીંતર...રખડ્યા કરો અહીંથી ત્યાં.”(પૃ.૪-૫)

જ્યારે પરેશ કુંદનની લગ્ન કરવાની વાત જાણી કુંદન પર ગુસ્સે થાય છે, ત્યારે શુંભાગી કહે છે, ‘ તું પણ જાણે છે- જિંદગી કંઈ એટલી સાદી-સીધી નથી હોતી.’ આ સાંભળી પરેશ મનોમન કહે છે કે, “ એ જ તો મુશ્કેલી છે, એક જનમવા સિવાય બીજું કંઈ જ ઠીક વખતસર નથી થતું જિંદગીમાં. અને વખતસર થાય તોયે કંઈ બધું બરાબર સરખું થવું જોઈએ એવું જ નથી થતું. માની લો કે જનમવું, ભણવું, પરણવું, કમાવું, બાળકોને જન્મ આપવો અને મરી જવું - બધું જ વ્યવસ્થિત, પદ્ધતિસર કરી નાખ્યું; તેથી કંઈ ગેરંટી નથી મળતી કે વિરાટ વિશ્વના પોલાણમાં અનંત ગતિએ સરકતી અને ઘૂમતી કોટિ કોટિ સૂર્યમાળાઓ સામે પોતે કેવો ક્ષુદ્રાતિક્ષુદ્ર, રજકણથીયે હલકો ને નકામો છે, તેનો માણસને ક્યારેય ખ્યાલ નહીં આવે, આકારહીન ગાઢ શ્યામલતામાં વીખરાઈ જતાં પહેલાં તે ભયંકર ડરથી ધ્રુજી નહીં ઊઠે-” (પૃ.૫૯)

આ રીતે લેખિકાએ કુંદનને કશું કરવું નથી પડતું એવી પરેશની અદેખાય દ્વારા, મકાન શોધતી વખતે પૈસાની વાત દ્વારા અને કુંદનની લગ્ન કરવાની વાત જાણી તે જે મનોમંથન કરે છે તેમાં પરિસ્થિતિગત વક્તા દર્શાવી વ્યક્તિ માત્રએ પરિસ્થિતિનો સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો એવું લેખિકાએ પરેશના પાત્ર દ્વારા સૂચવી આપ્યું છે.

તો વળી, જ્યારે કુંદન શુંભાંગીને પૂછે છે કે: “મા નથી સાંભરતી?” ત્યારે શુંભાંગી કહે છે કે, “પરેશ અનહદ વડાલો છે. એની સાથે જ આખી જિંદગી જીવવું છે, તોય માએ જવાબ સુધ્ધાં ન લખ્યો તે ખમાતું નથી. એવું કરીને એણે શુંભાંગીને ઘરના કચરાની જેમ વાળીઝાટકીને ફેંકી દીધી છે. રડવું આવે છે તેયે અવગણવાનું.”(પૃ.૫૩)

આ રીતે શુંભાંગીના પાત્ર દ્વારા અનેક પ્રસંગોમાં પરિસ્થિતિગત વક્તાનો નિર્દેશ લેખિકાએ કર્યો છે.

કૃતિની મુખ્ય ઘટના કે જેના પર જ આખું કથાનક રચાયું છે. જેમાં પણ પરિસ્થિતિગત વક્તાનો નિર્દેશ થયેલો જોઈ શકાય છે. જે જોઈએ તો, કુંદન આરંભમાં જ કહે છે કે, “લે, હું લાડકી હતી તે! મારી ખાતર તો બિચારા ફરી પરણ્યા નહીં ને પછી એમને ખાતર હું ન પરણી.”(પૃ.૧૯)

અંતે આ જ કુંદન કહે છે કે, “જુઓ ને, રતિભાઈનીયે મને ખબર ન પડી...આખી જિંદગી સાથે રહી તોયે!” (પૃ.૮૪)

આ રીતે લેખિકા કૃતિમાં ભાવપ્રતીક અને પાત્રનાં પરિવર્તન દ્વારા વક્તા દર્શાવી આપે છે. પિતાએ પોતાના માટે ત્યાગ કર્યો હતો એ કુંદનની ભ્રમણા ખોટી હતી. પિતાનો ગુપ્ત સંબંધ જાણીને તેના ભ્રમનું નિરસન થાય છે અને સ્વાર્થી પિતા પ્રત્યેના ભ્રમનિરસને કારણે પોતે લગ્ન ન કરવા મજબૂર બને છે. કારણ કે જે પિતા પર તેને સૌથી વધુ વિશ્વાસ હતો તે જ પિતા તેને ‘કુંદનવિલા’ નામક આંધળી ગલીમાં એકલી મૂકતા જાય છે. જેમાંથી તે ક્યારે બહાર નીકળશે એની કુંદનને પોતાને પણ ખબર નથી. આદર્શ પિતાની માત્ર ભ્રમણા જ હતી જેની જાણ કુંદનને અંતે થાય છે.

આ રીતે વિવિધ પાત્ર, પ્રસંગ અને પરિસ્થિતિ દ્વારા લેખિકાએ પ્રસ્તુત લઘુનવલમાં વક્તાનો વિનયોગ કર્યો છે. આ લઘુનવલ અંગે રઘુવીર સૌધરીએ કહ્યું છે કે, “કુંદનને પોતાને માટે યોજેલું આંધળી ગલીનું રૂપક અને લેખિકાએ એને માટે યોજેલું ફરી સજીવ થાય એવી વેલનું પ્રતીક એક સરખા અધિકારથી ભાવકને સ્પર્શી જશે.”

અને ખરેખર રઘુવીર સાહેબનું આ વિધાન સાર્થક થયું છે કેમકે, સમગ્ર લઘુનવલમાંથી પસાર થતાં આ લઘુનવલના પાત્રો, પ્રસંગો અને તેની ભાવસંવેદનાઓ વાચકને સ્પર્શી જાય છે. વાચક એ ભાવસ્થિતિથી અળગો રહી શકતો નથી. આ કથા વાંચ્યા પછી ભાવક કથાની સાથે જ કુંદનના પાત્રને પણ ભૂલી શકતો નથી. ખરેખર લેખિકાએ કુંદન, પરેશ અને શુભાંગી આ ત્રણ મુખ્ય પાત્રો દ્વારા અને વક્તાના વિનયોગથી કથાને સુચારુ ઓપ આપ્યો છે. જે વાચકના મનને સ્પર્શ્યા વગર રહી શકતો નથી!

❖ સંદર્ભ ગ્રંથો:-

૧. ‘રચનારીતિ સંજ્ઞા અને સમ્પ્રત્યય’, લે. ભરત પંડ્યા, પ્રકાશન- પાર્શ્વ પબ્લિકેશન- અમદાવાદ, દ્વિતીય આવૃત્તિ- ૨૦૧૦
૨. ‘આંધળી ગલી’, લે. ધીરુબહેન પટેલ, પ્રકાશન- ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન, પુનર્મુદ્રણ- ૨૦૧૭
૩. ‘ગુજરાતી કથાવિશ્વ લઘુનવલ’, રઘુવીર ચૌધરી, પ્રકાશન- યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય- અમદાવાદ, પ્રથમ આવૃત્તિ- ૧૯૯૬